

Roma
HOLOKAUSZT
EMLÉKNAPJÁNAK
ELŐADÁSAI

Békés
2021. augusztus 2.

Durkó Albert

a Magyar Pümkösi Egyház
Országos Cigánymisszió misszióvezetője

Nagyon nagy tisztelettel és szeretettel köszöntök mindenkit! Néhány gondolatot hadd osszak meg.

Az élet sokszor nem az, amit várunk tőle. Az életben sokszor nem azok történnek, amit szeretnénk. Sőt, tele van az élet rettenetes, iszonyatos dolgokkal, amit józanésszel fel sem tudunk fogni. Keresztes hadjáratok, holokauszt, Ruanda, Srebrenica, Szíria és sorolhatnám.

Ezekre gondolva felmerül az emberben: „De hát hol van ilyenkor az Isten? Hogyan engedheti meg ezt a borzalmat?” Sőt, vannak még ennél nehezebb kérdések is: „Hol van ilyenkor az egyház, és hogyan lehet a kereszténység nevében vért ontani, gyűlöletet szítani, népcsoportok kiirtásában szemet hunyni és segédkezni?”

Szokták mondani, hogy a Bibliával mindent lehet igazolni, sőt, annak az ellenkezőjét is. A Biblia, bár Istennek a beszéde, de még a Sátán is ebből idéz, még magának Jézusnak is. A Bibliára hivatkozva sok szörnyűséget lehet elkövetni. Erre mondja az Írás, hogy a betű megöl, az isteni lélek, a Szentszellem az, amely megtölti a holt betűt élettel, ami megelevenít.

Jézus Krisztus nélkül az egész Biblia nem sokat ér. De Jézus, betöltvén az Írást a földi életével, halálával és feltámadásával, belénk költözve ő maga valósítja azt meg mibennünk. Így lesz életté a holt betű, így lesz a gyűlölet helyett megbocsátás, így lesz szeretet, és így lesz a halálból az élet. A kereszténység, a Biblia csak és kizárólag Jézus Krisztus által működik. Ő, az ő országát, az ő királyságát pedig a mibennünk való jelenléte által akarja kiterjeszteni mindenre.

Hiszem, hogy ebben a cigányságnak kulcsszerepe van. Isten a cigányság által kiterjeszti az ő országát, az ő királyságát Magyarországra és egész Európára. Ő az, aki lehajol, aki felemel, aki utolsókból elsővé tesz, aki a semmiből királyi gyermekké változtat. És ez a szolgálatunk, a Misszió szolgálata is, hogy ezt az örömhírt, a szabadulást, az evangéliumnak az erejét elvigyük minden cigány közösségbe, hogy mindenki tudja meg, hogy Jézus Krisztus a megoldás.

Így legyen! Ámen!

Kálmán Tibor

Békés Város polgármestere

Nagyon sok szeretettel köszöntök mindenkit, és nagyon szépen köszönöm a meghívást, és nagyon hálás vagyok, hogy itt lehetünk.

Misszióvezető úrhoz annyiban csatlakoznék talán én is, hogy nagyon sok próbatételen vagyunk túl, mondhatjuk külön úgy, hogy a magyarság meg a cigányság, de úgy gondolom, hogy ezt abszolút nem így kell nézni, hanem nagyon sok esetben vannak jó emberek, meg rossz emberek.

Én úgy gondolom, hogy azok a jó emberek, akik összefognak és egymás kezét fogva húzzuk ki magunkat a sárból, és megyünk előre, és fejlesztjük akár Békés városát, de a cigány közösségünket, azok jó emberek. Ez a mai nap is engem megerősít abban, hogy egy csomó jó emberrel vagyunk együtt, akikkel tudunk előre lépni, és tudjuk egymást, akár saját magunkat, de akár egymást is, akár a hajánál fogva is, de kihúzni a sárból és előre lépni és fejlődni, és egyre jobbnak lenni.

Ez a mai nap egy megemlékezés, ami kell, és mindig oda kell figyelnünk arra, hogy mi volt, és mit nem szabad nekünk csinálni. De viszont én szeretek mindig előre nézni és előre lépni, és úgy gondolom, hogy mi együtt fejlődni fogunk és fejlődni tudunk, és én ebben kérem mindenkinek a segítségét, hogy menjünk együtt előre és húzzuk egymást, és ez a mai nap ebben biztos, hogy segítségünkre lesz.

Én nagyon jó, szép napot kívánok mindenkinek, és még egyszer köszönöm, hogy itt lehetek!

Stixné Barakkó Györgyi

a Társadalmi Esélyteremtési Főigazgatóság
Dél-alföldi igazgatója

Jó napot kívánok, mindenkit nagy szeretettel köszöntök és üdvözlök! Köszöntöm a mai megemlékezésen résztvevőket is!

Én azt gondolom, hogy a cigányoknak nehéz, amikor a halálról kell beszélni, amikor a fájdalomukat kell előhozni. Jobban szeretjük mindannyian, amikor mindenkinek jó kedve van, amikor ünnepelünk, és van mit ünnepelnünk. De ma meg kellett állnunk egy pillanatra azért, hogy soha ne feledjük, és hogy mindenki megismerje és tanulja meg, hogy a tisztelet hiánya mit okozhat. Az ember egy olyan szép békeidőben, amiben most is vagyunk, és amiben most is élünk, hajlamos sok mindent természetesnek venni. Azt, hogy van egy szerető családja, van egy otthona, akikhez hazamehet, és béke van otthonában. Nincs üldözve, és ez természetes.

Sajnos nem mindig volt ez így. Ma azokra kell, hogy emlékezzünk, akik egy gyilkos, antiszemita rendszer áldozatai lettek. Hét évtizeddel ezelőtt sok ezer honfitársunk lett áldozata annak, hogy mások jobbnak, többnek, felsőbbrendűnek érezték magukat, mert azt mondták: olyanokkal, mint a cigány emberek, nem akarnak együtt élni. Még a nemzetséget is el akarták törölni a föld színéről. A holokauszt, a terv, amely arról szólt, hogy akik mások, azokat el kell pusztítani.

Ez a terv nem 1944-ben íródott és alakult ki. Ez egy folyamatnak a része volt és egy végkifejlet. Már jóval a kitörése előtt üldözték a cigányokat, a zsidókat és mindenkit, aki szembe mert fordulni a Harmadik Birodalom eszméivel, nemcsak Németországban, de egész Európában. A holokausztig hosszú út vezetett, és amikor kimondjuk, hogy soha többé nem akarunk népiirtást, azért kell tennünk, hogy megakadályozzuk az ilyen folyamatok ismételt beindulását. Annak érdekében, hogy az emberség helyébe ne a gyűlölet lépjen, már a legkisebb jelét vagy csíráját is el kell fojtani, amely a gyűlöletet táplálhatja.

A romákat már az 1920-as években súlyos atrocitások érték Európa-szerte. Az utcákon, a rádiókban és a sajtóban gyűlöletbeszédnek mindennaposak voltak. Ahogy a diszkriminatív rendelkezések is. Kevesebb, mint másfél évtizeddel később pedig már 30 gettó és munkatábor létezett, ahol több tízezer cigány embert dolgoztattak embertelen körülmények között. Az emberi mivoltukból kivetkőzött örök nőket, gyerekeket aláztak és sokszor erőszakoltak meg. Magyarországon a nyilas hatalomátvétel után megkezdődött a cigányság szervezett összegyűjtése.

Komáromban volt a gyűjtőpont. Csendőrök és nyilasok Szolgaegyházán, Nagyszalontán, Dobozon, Várpalotán, Lajoskomáromban és Lengyelben több száz romát gyilkoltak meg puskákkal és kézigránatokkal.

Egy túlélő így emlékezett: „Kaptam nyolc lövést karba, a lábamba, az oldalamba. Én éltem túl, meg még egy kislány. Amikor már csend lett, kihoztak a bakterházból egy karbid lámpát, és megvizsgáltak minket. Én csak bent feküdtem a gödörben, nem mozogtam. Mikor elmentek és csend lett, mindenkit megnyomtam magam körül, hogy melyik él még. Ráesett a kezem a kislányra, az visszacsípett engemet. Mondom: »Ki vagy? Melyik vagy?« Azt mondja: »Én vagyok a Falat.« »De – mondom – húzz fel, nem bírok felállni.«” Így emlékezett vissza a borzalmakra Lakatos Angéla túlélő. Falat úgy élte túl, hogy a félelemtől a lövés pillanatában elájult, és a többi áldozat ráesett.

Gyerekeket, fiatalokat is kivégeztek a nácik. Olyanokat, akik előtt még ott állt az egész élet. Csak azért kellett meghalniuk, mert cigánynak születtek. Pedig földi életükben lehettek volna híres zenészek, színészek, olimpiások, kiváló szakemberek, hazafiak, mint ahogy a történelemben sokan mások azokká váltak. De nem kapták meg az esélyt arra, hogy életük kiteljesedjen.

Miért? – kérdezzük. Nincs rá emberi magyarázat. Csak mert mások jogot éreztek arra, hogy a Teremtő fölé helyezték magukat. A gonosz mindig is létezett. A kérdés csupán az, hogy mi teret adunk-e neki? Hagyjuk-e, hogy hatalmas legyen felettünk azzal is, hogy mi elfordítjuk a fejünket, ha valakit a bőre színe vagy a származása miatt támadás ér?

Szerintem itt mindannyian tudjuk erre a választ: nem, nem lehetünk közömbösek! A legfontosabb ugyanis az élet, mert azt meg kell védeni mindenekfelett. Az életet a gondterhelt, a reménytelennek tűnő idő közepette is védeni kell, ahogyan a mostanihoz hasonló békés világban is.

’44 augusztusában sok roma férfi nem tudta önmaga hibáján kívül megvédeni a családját, a feleségét, a gyerekeit. De nem csak az ő feladatuk lett volna az emberi élet és méltóság megvédeése, hanem sokan másoké is. Ahogy azt tették az igaz emberek. Tisztelet és becsület jár érte. Az ő példájuk mutatja meg számunkra is a megfelelő utat. Menjünk tovább egy közös úton, egymás kezét fogva kövezzük ki azt a szeretet, a béke köveivel, és ne hagyjuk, hogy ezt mások letapossák. Lássunk embertársainkban értéket, lehetőséget, erőforrást.

A mi fegyverünk a gyűlöletre ne a gyűlölet legyen. A mi fegyverünk a szeretet és a tisztelet. Kötelességünk törekedni arra, hogy egymás mellett béke-ségben éljünk, hogy mások emberi értékét megismerjük, elfogadjuk, tiszteljük. Nekünk, a gyerekeinknek és az ő gyerekeiknek tudniuk kell, hogy akiket a nácik meggyilkoltak, pont ugyanolyan emberek voltak, mint mi. Halálukig pont úgy dobogott a szívük, ahogy mi nekünk. Hiányuk örökre fájó sebet hagy a szívünkben.

A múltat megváltoztatni nem lehet, de a vészterhes időkre emlékezni kell. A borzalmakból pedig kötelességünk tanulni. 2015-ben emlékezés indult el, A roma bátorság és ifjúság napjaként, amely mindnyájunknak azt üzenete, hogy a család mindenek felett áll. Bárcsak hamarabb indulhatott volna ez a megemlékezés.

Azt gondolom, nincs idő, nem lehet halogatni a múltnak a megismerését, mert vannak még mindig olyanok, akik nem tudják, hogy a gyűlölet hova vezethet. Dolgoznunk kell, hogy a roma közösségben és a hátrányos helyzetű emberekben a szeretetet, a tisztességet, lehetőséget és a tehetséget lássa mindenki. Mert a holokausz azt mutatta, hogy ezeknek az emberi értékeknek a hiánya hova vezet.

Az igazság az, hogy nem új világot kell teremteni, hanem a Teremtő világát kell védeni és annak értékeit ápolni.

Katona Csaba,
a BTK Történettudományi Intézet
tudományos munkatársa

A roma holokauszt az oktatásban

Tisztelt hölgyeim és uraim, tisztelet egybegyűltek, nagy szeretettel köszöntök mindenkit ezen a mai napon, és engedjék meg, hogy minden más előtt megköszönjem, hogy eljöttek!

Hogy az előttem szólókhoz csatlakozva én is emlékeztessék rá mindenkit, hogy most emlékezni jöttünk ide, de egyúttal azt gondolom, hogy tanulni is. „Historia est magistra vitae”, ugye, a történelem az élet tanító mestere, ezt szokták mondani ékes latinsággal. Ugyanakkor azonban, hogy mit tanulunk a történelemből, az döntés.

Meg szokták tőlem kérdezni, hogy miért érdemes történelemmel foglalkozni. Én erre mindig két választ szoktam adni. Az egyik az, hogy a történelem érdekes, tehát hogy önmagában – szórakoztató tud lenni, érdekes tud lenni, de legfőképpen azért érdemes történészként foglalkozni a történelemmel, és történészként a lehető legtöbbet elmondani a nem profiként a történelemmel foglalkozóknak, hogy tanulni tudjunk belőle. Mit sem ér a múlt, ha nem a jövőt építjük rá. Tehát nem önmagában érdekes a mi szakmánk.

Az, amiről én ma beszélni szeretnék, éppen ezért nem egy klasszikus emlékező beszéd lenne, hanem megpróbálom bölcsész létemre egy picit gyakorlatias alapon megközelíteni a roma holokauszt témáját. Mégpedig azt, hogy hogyan lehetne ezt a nagyon nehéz, nagyon fájdalmas témát megjeleníteni a magyarországi oktatásban. Hiszen egy olyan dologról beszélünk, amiről nagyon sok ember – annak ellenére, hogy most már hosszú ideje, 1972 óta a Roma Holokauszt Emléknapja augusztus 2-a –, tapasztalatom szerint nagyon sok ember egész egyszerűen nem tudja, hogy történt ilyen atrocitás a cigányság ellenében is. Vagy pedig a másik, amit tapasztalok, hogy elfordítják a fejüket, és igazán nem is akarják hallani.

Éppen ezért a magyarországi általános iskolai és középiskolai oktatásban szerintem ennek nagyon fontos helyet kellene biztosítani, de nem olyan könnyű dolog ez. Lássuk akkor először is, hogy mire gondolok.

A roma holokauszt kérdése, ugye, a súlyát miért kéne megjeleníteni? Hát, mindenekelőtt azért, mert, ahogy említettem, nagyon sok helyen nincs benne a köztudatban. Én kiválasztottam itt két idézetet, egyszer Angus Frazertől, aki a cigányság történetéről írt egy könyvet, és ő egész egyszerűen így fogalmazott, ahogy itt is olvasható: „elfelejtett holokauszt”. Tehát ez a holokauszt része, de nem ez van az előtérben, nem ez van az emberek fejében elsődlegesen. Félreértés ne essék. Minden áldozat áldozat, minden áldozat egyenlő a

halálban, abban, hogy egy méltatlanul elkövetett merényletnek lett gyakorlatilag az áldozata. Tehát nem előjogokat szeretnék én kérni bárkinek, sem a cigányságnak, sem másnak, csak azt, hogy mindenkinek adassék meg az a tisztelet, ami jár – cigányoknak is, nem cigányoknak is. És Nágó Zsuzsa Emesét, aki elég komoly kutatója ennek a témának, idézve: „A cigány holokauszt, a »porrajmos« a roma történelem egyik legkevésbé kutatott időszaka”. Tehát tulajdonképpen az utóbbi évtizedekben került előtérbe, hogy jobban beleássa magát néhány történész ebbe a kérdésbe. De rögtön hozzá kell tennem, hogy az, hogy kevesebben foglalkoztak vele és kevesebbet foglalkoztak vele, annak megvan az az oka is, hogy a forrásadottságok nagyon nehezítik ezt a fajta kutatást. Egy történész abból tud mindig kiindulni, ami rámaradt írott dokumentumok formájában. Az írott dokumentumok pedig nem azért keletkeztek egy adott időszakban, hogy minket, történészeket, egyáltalán az utókort bármilyen formában tájékoztassák, hanem ezek általában hivatali vagy egyéb jellegű dokumentumok, és a történész nem teheti meg, hogy fantáziával tölti ki a hiányzó űrt. Megfogalmazhat hipotéziseket, megfogalmazhat elméleteket, de akkor kötelessége jelezni, hogy ezt nem tudom. Tehát a tisztességes történész ott kezdődik, hogy kimondja, hogy nem tudom, és lehet, hogy nem is fogom tudni.

Ha megnézzük ezt, hogy hányan foglalkoztak magával a szűken vett témámmal, tehát a roma holokauszt az oktatásban, egy nevet mindenképp szeretnék kiemelni. Nem véletlenül írtam oda a nevét, Dupcsik Csaba kollegámat és druzsámat. Ő volt talán az, aki a legkomolyabban körbejárta ezt a témát. Meg is jelent egy remek tanulmány „A roma holokauszt az oktatásban” címmel. Nem gondolnám, hogy ezt a címet tovább kellene ragozni. Mindenkinek nagyon jó szívvel javaslom, hogy olvassa el, megtalálja fönn az interneten is. Tehát alapvető módszertani kérdésekkel foglalkozott. Én most jórészt az ő nyomdokain fogok elindulni, természetesen azért a saját gondolataimmal is megtoldva mindazt, ami elhangzott.

Itt említettem az előbb már érintőleg, hogy a forrásadottság meghatározza azt, hogy egy történész hogyan és mit tud kutatni. Tőlem egyszer megkérdezték például teljesen más témában, hogy mit gondolt Árpád vezér, amikor először fölragott a lovával a Kárpát-medence ormaira Vereckénél, meglátta a leendő magyar hazát, és hogy mi volt az első gondolata. Mit tud erre válaszolni egy történész? Azt, hogy nem tudom. Mert sajnálatos módon nem állt ott Árpád vezér mellett egy titkárnő, aki följegyezte, hogy mi a vezér első gondolata. Aztán, ha fel is jegyezte volna, akkor vagy azt gondolta, vagy pedig mondott valamit, ami jól hangzik PR szempontjából. Szóval maradjunk annyiban, hogy a történésznek el kell igazodnia a fennmaradt források útvesztőiben, és ami nagyon nagy gondot okoz a cigányság történetét kutatva, hogy korlátokba ütközünk. Most nem csak a roma holokausztot tekintve, hanem egyáltalán a cigányság történetét tekintve.

Alapvetően kétféle történeti dokumentum marad az utókorra, bármit kutatok. Kutathatom én a cigányság történetét, kutathatom a polgárság történetét, kutathatom egy település történetét, kutathatom Mátyás király fekete seregének a történetét, de kétféle forráscsoporttal fogok találkozni: amit az adott témáról, vagy adott népcsoportról, vagy adott hadseregről írtak mások, akár az ellenségeik, akár a szövetségeseik, akár a hivatalnokaik, akár maga a király, és amit ők maguk keletkeztettek. Tehát nyilván sokkal egyszerűbb dolgom van, ha Petőfi Sándornak az életét úgy kutatom, hogy a róla fennmaradt iratokat ütköztetni tudom

a saját leveleivel, meg a saját naplójával, meg a saját emlékezéseivel, hiszen akkor az ő nézőpontját is megismerem.

Itt van egy súlyos hiátus a cigányság történetét kutatandó kutatótörténészek számára, ugyanis az írásbeliség a 19. századig a népesség nagy többségének, nem a cigányságnak, hanem egyáltalán a népesség nagy többségének nem volt a sajátja. Tehát nem volt az alfabetizációnak azon a fokán a legtöbb ember, hogy saját maga tudott volna írott emlékeket keletkeztetni, és ez a társadalom peremére szorult cigányság esetében fokozottan igaz. Tehát nagyon sokszor csak olyan iratokkal találkozunk, ami a hatalom és/vagy a többségi társadalom szempontjából mutatja meg számunkra a cigányságot, és nincs lehetőségünk arra, hogy lássuk azt, hogy a cigányság hogy látta magát, hogy ők maguk hogyan látták a helyüket, a sorsukat, az életüket, a lehetőségeiket. És ez egy nagyon nagy problémát okoz a holokauszt időszakát tekintve is, és a korábbi időszakokat tekintve is.

Elhangzott itt az előbb egy idézet egy visszaemlékezésből. Óriási kincsnek tekint a történész minden ilyen apró visszaemlékezés részletet, mert nagyon kevés maradt fenn belőle, ami természetesen azzal is összefügg, hogy kevés a túlélő, tehát aki átélte ezeket a borzalmakat, a legtöbben meghaltak. Nem tudtak kiszabadulni Auschwitz és Birkenau poklából, tehát nem volt módjuk, hogy elbeszéljék, mi történt. Néhány túlélőnek a visszaemlékezésével kell számolnunk.

Tovább nehezíti a dolgunkat az is, hogy ahogy említettem, nemcsak a többségi társadalom, hanem a hatalom felől közelítettek a cigánysághoz. Tehát nagyon sokszor olyan iratok maradnak fenn ránk, amik valamiért, mondjuk megyei, vagy más hatósági eljárás kapcsán kerülnek elő, amik általában véve valamiféle kisebb-nagyobb bűncselekményhez, más ehhez hasonló dolgokhoz kötődnek, és ez egy hamis képet sugároz. Hiszen ha csak ezeket az iratokat nézzük, akkor azt érzékelheti a felületes szemlélő, hogy lám-lám, a cigánysággal kapcsolatban a népesség összeíráson kívül általában véve bűnügyekhez kerülő iratok kerülnek elő. Általánosíthatunk egy olyan dolgot, hogy igen, ők ezzel voltak elfoglalva, csak hogy ez nem igaz. Élték a hétköznapi életüket a cigány emberek is, köztük is, mint ahogy mindenhol máshol is, voltak olyanok, akik áthágtak egy-egy társadalmi szabályt, de nem lehet ezzel jellemezni a teljes népességet. Tehát a klasszikus példával élve: bekerül az újsághírbe, ha egy könyvelő sikkaszt, az nem kerül be, ha nem sikkaszt. Következésképp, ha csak az újsághíreket nézem meg, azt fogom tapasztalni, hogy minden könyvelő sikkaszt, mert csak ez van róluk a hírben. Nagyon-nagyon óvatosan kell eljárnia a történésznek, ha ezeket az iratokat megnézi.

És én választottam két idézetet attól a két embertől, akiket már az előbb is citáltam, Nágó Zsuzsa Emesétől, és érdemes ezt a hosszabb idézetet elmondani. „Egészen a legutóbbi időkig nem nagyon mutatkozott érdeklődés a kérdés iránt, másrészt pedig a téma kutatása is nehézségekbe ütközik a megbízható demográfiai adatok, illetve a vonatkozó dokumentumok hiánya miatt. A náci és kollaboránsaik ugyanis messze nem dokumentálták olyan aprólékosan a cigányok kiirtását, mint a zsidók megsemmisítését. Ugyanakkor számolnunk kell a roma szokásrend sajátosságaival, történelmi tudatuk hiányával is. A halottakat ritkán emlegetik, és csak elvétve tartanak róluk megemlékezéseket. A zsidókkal és a holokauszt más áldozataival ellentétben, akik közül sokan nagy műveltséggel rendelkeztek, a cigány túlélők nem hagytak maguk után naplót, nem írtak memoárokat, és nem kezdték el később kutatni

kálváriájukat.” Azt gondolom, hogy tökéletesen összefoglalta a történész előtt magasodó nehézségeket, hogyha valaki ezt a nagyon fontos témát akarja részleteiben kutatni. Itt egy dolgot ebből mindenképp kiemelnék. Számomra az egyik legborzasztóbb dolog ebből az egészből, miközben maga az egész történés is borzasztó, ez pedig az, hogy nem dokumentálták olyan aprólékosan, és ebben egyetlen dolog mutatkozott meg: a nácik annyira lenézték a cigányságot, hogy sokszor még a létszámot sem jegyezték fel, hogy hány embert küldenek a halálba, csak odaírták, hogy egy csoport. Miközben azért máshol, legalább annyit megtettek, hogy a neveket felsorolták, vagy három férfi hat nő, és itt egész egyszerűen olyan szintű lenézés, olyan szintű megvetés volt, hogy még ezt a minimális emberi tiszteletet sem voltak képesek megadni – nem is akarták, rögtön hozzáteszem. Kutatói szempontból pedig ez még nehezebbé teszi a dolgunkat.

Angus Fraser, ugye, így fogalmazott: „Az európai cigány áldozatok számát nem lehet tévedést kizáróan megállapítani, már csak azért sem, mert üldözésük nagyon sok területet érintett, a feljegyzések pedig hiányosak. Számukat a róluk készült jegyzékek negyed- és félmillió között (vagy még ennél is többen) határozzák meg.” Azért rögtön hozzátenném, hogy nincs egyetlen olyan népcsoport, nincsen egyetlen olyan társadalmi osztály sem, ahol pontos számot tudnánk mondani. Tehát, ha a zsidóság tragédiáját kutatja valaki, akkor is egy minimális számot tud mondani, hogy minimum ennyi áldozat lehetett, maximum annyi, csak ott valamivel pontosabban tudunk számolni, míg a cigányság esetében sajnálatos módon nagyon-nagyon tágak a határok. Természetesen én szívemből kívánom azt, hogy a lehető legkisebb szám álljon közel a valósághoz. Nagyon-nagyon nem szeretem azt, amikor valaki egy tragédia nagyságát azzal igyekszik súlyosbítani, hogy a lehető legmagasabbra akarja feltornázni a számot. Ez nem számháború, emberekről beszélünk, ahogy itt elhangzott, nem számokról. Következésképpen remélem, hogy a legkisebb szám áll legközelebb a valósághoz, és minél kevesebb ember esett áldozatul ennek a borzalomnak.

Na most, a források felhasználását az oktatásban elég nehéz elővezetni. A legtöbb releváns dokumentumot – ahogy itt rögzítettem is – az elkövetők keletkeztették. Ahhoz, hogy meg tudjam értetni egy általános vagy egy középiskolai oktatásban, hogy mi történt, nagyon óvatosan kell hozzányúlnom az elkövető által írt irathoz, hogy ne az ő szempontjukat tudatosítsam a gyerekekben. Fontos, hogy megmutassam, hogy mi szerepel ebben a dokumentumban, hitelessé teszi a mondandómat, ha egy eredeti irattal dolgozom, de nagyon fontos azt hangoztatni, hogy az a szóhasználat, az a logika, ami ebben megtalálható, az nem azonos a mi értékrendünkkel, hogy látni lehessen, hogy mi távolságot tartunk ehhez a hozzáálláshoz képest. Pontosan attól válik tragédiává ez a dolog, hogy azok az emberek így viszonyultak a cigánysághoz, mi pedig nem így viszonyulunk hozzá.

Ugyanakkor azonban a tapasztalatom az, hogy nem direktben kell sem a gyermekeknek, sem a felnőtteknek elmondani, hogy mit gondoljon, az nagyon rossz. Rá kell vezetni, jöjjön rá magától, értse meg, legyen saját gondolata. A jó történész – tapasztalatom szerint – kevés jelzőt használ, nem mond ilyeneket, hogy borzalmas, rettenetes, nagyszerű, kiváló. Nem kell! Szülessen meg a gondolat a hallgató fejében, alkosson saját értékítéletet. Ha én jó pedagógus vagyok, akkor azt meg tudom csinálni, hogy ez így történjen.

Na most, ami ehhez még hozzátartozik, hogy nagyon sokszor látom azt, hogy a tanárok előveszik a fotókat, de a korabeli fotókkal nagyon vigyázni kell. Én szándékosan nem válogattam most ide képanyagot. Már csak azért sem, mert nagyon sokszor az van, hogy amikor az ember kiváló képanyagokat használ adalékul, akkor eltereli a hallgató figyelmét a saját mondandójáról. Meg a kép nagyon sokszor azt tudatosítja, hogy szinte mindent tudunk egy adott témáról, de igazából nem tudunk. A tudásnak a látszatát kölcsönzi a fotó, a fotó is, a kép is, még egy rajz is, az valójában ugyanúgy történeti forrás, de önmagában semmit nem mond nekünk. Nagyon sok olyan fotó van, ami mutatja az áldozatokat, mutatja az áldozatokat elpusztítva, mutatja még életükben, lesoványodva, rettenetes körülmények között. Itt az ad egy korlátot a mindenkori tanárnak, főleg általános iskolában, hogy ezeket a horrorisztikus jeleneteket megmutathatja-e egy gyereknek. Megmutathatja-e úgy, hogy a gyermeknek a lelke ne sérüljön? Hogy megtanuljon belőle valamit, és ne azt érezze, hogy „Úristen, ugye ez velem nem történik meg?”, hogy ne félelmet keltsen benne.

Egy másik dolog, amire egyébként Dupcsik Csaba hívta föl a figyelmet: „A képek esetében a legfontosabbnak annak megmutatását tekintettük, hogyan viselkedtek az áldozatok, az elkövetők és a szemtanúk, illetve, hogy mi a jelentése annak, hogy egyáltalán készültek és fennmaradtak ilyen fényképek.” Dupcsik Csaba nagyon helyesen látta meg, hogy kontextusba kell helyezni ezeket is, mint minden más történeti forrást. Ő például kifejezetten óvott attól mindenkit, hogy a gödörbe dobált halottakat mutassa meg az oktatás során, és mondott egy olyan érvet, amivel maximálisan egyetérték. Ugyanis, amikor ott fekszik a rengeteg halott, arctalanná válnak már szegények, egyformává válnak a halálban, és óhatatlanul is azt sugallja, amit az elkövetők sugalltak, hogy egy massa, hogy nem emberek. Tehát tényleg nagyon óvatosan kell ezekhez a dolgokhoz hozzányúlni, hogy valahogy meg tudjam értetni a gyermekekkel, hogy rettenetes tragédiáról beszélünk, de ne egy horrorfilmet mutassunk meg nekik. Így kell minden egyes forrást elővenni, hogy nem önmagában megmutatni a gyermeknek – a történésznek, a tanárnak ez kötelessége, valamilyen formában értelmezni, kontextusba helyezni, hogy ne önmagában lebegjen, ne adjon arra lehetőséget, hogy esetleg téves következtetéseket vonjanak le róla.

Ami nagyon fontos dolog, és megint csak Dupcsik Csabával egyetértve mondom, hogy nincs eredményes oktatás ebben a témában anélkül, hogy ne számolnánk az előítéletek súlyával. Azt gondolom, hogy aki itt van ebben a teremben, egy sincs köztünk, aki az előítéletek rabja lenne. Azért vagyunk itt, mert tisztelettel tudunk megemlékezni a cigány holokauszt, a roma holokauszt áldozatairól, cigányok és nem cigányok egyaránt. De pontosan tudjuk, hogy a magyar társadalomnak egy jelentős részében sajnálatos módon súlyos előítéletek élnek a cigánysággal szemben. Azt gondolom, hogy cigány honfitársaim ezt megtapasztalhatták maguk is, én is sokszor láttam ilyet sajnálatos módon. Hosszú-hosszú folyamat lesz, amíg ezt végképp le tudjuk küzdeni. Azért kell ezzel számolni, mert ha ezt figyelmen kívül hagyjuk, akkor az kicsit olyan, mintha nem vennénk figyelembe minden körülményt, amit le kell győznünk, hogy meg tudjuk értetni ennek a témának a súlyosságát. Vidra Zsuzsannát idézve: „A romákkal kapcsolatos diszkriminatív és kirekesztő társadalmi és politikai attitűdök általánosan jellemzőek, és ebben a közegben történik egy elfelejtett csoport elfelejtett múltjának a felidézése, amely óhatatlanul diskurzusokat, diskurzusbeli pozíciókat generál a többségi társadalomba.”

Magam is tapasztaltam azt, hogy amikor szóba kerül a roma holokausztnak a témája, akkor volt olyan, aki azt mondta, hogy „Figyelj, erről ne beszéljünk, ezt hagyjuk. Ezt inkább ne. Ilyen nem is volt. Biztos csak kitalálták.” Az összes ócska közhely, amit ilyenkor előránthat valaki a burkolt vagy nem burkolt rasszista gondolatmódja körül, az ilyenkor elő szokott kerülni. És akkor az ember ott áll, és gondolkodik, hogy mit tegyen: vitába szálljon vele, noha jórészt tudjuk, hogy ez értelmetlen, de másfelől meg nem hagyhatom szó nélkül, hogy a győzelemmel meg a biztos tudása birtokába továbblépjen. Úgyhogy azt gondolom, hogy a tanároknak föl kell erre készülni. Miért? Mert számolni kell azzal, hogy akár olyan osztályban, ahova járnak roma gyerekek, akár olyan osztályban, ahova nem járnak roma gyerekek, de tanítják a roma holokausztot, vagy szóba hozzák, ott lesznek olyan gyerekek, akik olyan családi háttérrel rendelkeznek, ahol ez a diszkriminatív, kirekesztő, rasszista gondolkodás megvan otthon. Itt akkor egy sajátos ütközéssel fogunk találkozni: a gyerek egy jó iskolában más értékrendet fog kapni, mint ami otthon van. Ez egy gyermek számára rendkívül nehéz. Tehát egy magára valamit adó, felelős, elhivatott pedagógusnak ezt is figyelembe kell vennie. És nem úgy kell tekinteni az ilyen családi háttérrel rendelkező gyermekekre, hogy ő egy elveszett lélek, akin már nem lehet segíteni, hanem igenis kötelessége, hogy megpróbálja vele megértetni, hogy ez a tragédia, amiről beszélünk, ez megtörtént, és ez számodra is fontos, hogy megtörtént, akkor is, ha te nem érzed magad érintettnek, akkor is, ha otthon mást hallasz erről. Mert a pedagógusnak itt lehetősége van arra, hogy helyre üsse azt, amit a szülők otthon nem voltak képesek normálisan megcsinálni. Ez egy nagyon súlyos felelősség. És megint csak Dupcsik Csabát idézem: „Ha a tanár nem tud, vagy nem akar konfrontálódni ezekkel a nézetekkel (vagy esetleg maga is osztja azokat), akkor erőfeszítéseink kudarcra vannak ítélve.” Ez tényleg így van.

Esterházy Péter mondta egyszer azt, hogy „Nem biztos, hogy a józanész és a gondolkodás megmenti a világot, de hogy anélkül összeomlik, az biztos.” Tehát nem biztos, hogy a jó szándék, a nyitottság, a közeledés eredményre vezet, na de anélkül biztos, hogy nem jutunk előre. Ezt megint nem számolni kell. A tíz gyermekből csak egyet meg tudok győzni arról, hogy másképp lássa a világot, akkor már tettem valamit, ami kötelességem, és nem az a lényeg, hogy egyet-kettőt-hármat, nyilván örülnék, ha minél többet, hanem az, hogy sikerült.

A gyakorlati kérdések sorát, hogyha megnézzük, akkor azzal is számolni kell, hogy vajon a cigány diákokat hogy érinti ez a dolog. Tehát itt kell megint arra nagyon vigyázni, hogy ne félelmet keltsünk a gyermekben. Tanul, tanulja a történelmet, tanul valamit a történelemből, de nagyon súlyos tanári hiba, hogyha úgy fog kimenni az óráról, hogy félelem van benne, hogy „Jaj Istenem, ez velem megint megtörténhet, hogy ezt velem megint meg fogják csinálni?” Az megint egy más kérdés, hogy esetleg megtörténhet az, és azt gondolom, hogy ez viszont már pozitív dolog, hogyha hazamegy, és megkérdi otthon a családját, hogy tud-e valakiről, aki elpusztult a holokausztban, akit megöltek a holokausztban. Amikor egy ilyen családi történetmesélés irányába viszi el, nem biztos, hogy erről otthon hallott korábban.

Még zsidó családoknál is hallottam olyat, hogy úgy nevelték fel a gyermekeiket 1945 után, hogy nem mondták el neki, hogy zsidó. Felnőtt fejjel tudta meg, és amikor megkérdezte a szüleit, hogy miért – azért, hogy ne kelljen ennek a traumának az örökségét hordoznia. Tehát itt, amikor belemegyünk egy ilyen dologba, akkor számolni kell azzal, hogy még a cigány

családokon belül is adódhatnak nehéz, súlyos kérdések, adott esetben akár konfliktusok is, tehát a tanár felelőssége fokozott, és nem kell hangoztatnom, röviden ott van összefoglalva.

Nagyon nem mindegy, hogy egy olyan osztálynak beszélek erről a tragédiáról, ahol nincsenek cigány tanulók, olyan osztálynak-e, ahol egy, kettő, három, esetleg csak néhány cigány tanuló van, vagy akár többségben vannak a cigány tanulók. Nagyon nem mindegy. Máshogy kell megszólítanom, máshogy fogják látni, teljesen más lesz a helyzete a cigány hallgatóknak, tanulóknak is, hogy „Most ez rájuk vonatkozik, nem rájuk vonatkozik?” Itt ez nagyon nagy óvatosságot igényel, úgyhogy azt tudom mondani, hogy erre fix pedagógiai módszertan nincs. Mindig ott és akkor kell eldönteni, és a tanárnak aktívan reflektálnia kell arra, hogy a gyerekek hogyan és miként reagálnak az ő kérdéseire, és a szavaira. Tehát mindig a konkrét dolgokhoz kell igazítani mindent. Ha ezt nem tesszük meg, és megpróbálunk egy keretterv szerint dolgozni, akkor megint csak kudarcra vagyunk ítélve. Nem győzöm hangoztatni, ez nagyon nehéz feladat. Szükségszerű, hogy hibázik a tanár – emberek vagyunk, mindenki hibázhat –, csak próbáljuk meg elkerülni azokat a csapdákat, amik már eleve kudarcra ítélnék minket.

A mikro-történeti megközelítésnek a fontosságát szeretném még itt kiemelni. Van itt egy olyan jelenség, amit itt röviden le is írtam, de elmondom. Hétköznapi dolog: szól a televízió a családi otthonban, és bemondják, hogy Brazíliában vagy valahol mondjuk volt egy cunami, vagy egy árvíz, vagy összeomlott egy hatalmas ház, és bemondják, hogy meghalt 300 ember, 2000 ember, 5000 ember, és közben a teremben lévő emberek, akik jönnek-mennek, készítik a vacsorát, eszegetnek, meg se rendülnek. Mert mit hallanak? Egy számot: 300, 400, 500. Nem tárgyiasul az emberekben, hogy itt halálról és életről beszélünk. És akkor, személyes tapasztalatom, hogy lemegy a híradó, majd utána elindul az éppen aktuális brazil, török, vagy akármilyen szappanopera, ahol meghal valamelyik Carlos Almeida Defontanes nevű szereplő. Vagy nem is meghal, csak elhagyja a szerelme, Lucinda Dosantos, és ugyanaz az ember, aki meg se rendül arra, hogy 300 ember éppen most végezte be az életét egy rettenetes természeti katasztrófa következtében, az ott siratja Isaurát, meg a többieket, mert, hogy „Milyen rettenetes sorsa van”, miközben nyilvánvaló, hogy fiktív személyekről beszélünk, nem létező emberekről. Akkor miért fontosabb a nem létező ember, mint az, akiknek a halálával most szembesültem. Nagyon egyszerű a magyarázat: mert ők személyes ismerőseinkké váltak a képernyő révén. Tehát van arca, van neve. Vannak érzései: láttuk örülni, láttuk sírni, láttuk szerelmesnek lenni, láttuk csalódottnak lenni, láttuk menekülni, de sokkal könnyebb azonosulni egy olyan emberrel, akihez személyiségjegyeket tudok kötni. Gondolok itt a haja színétől kezdve egészen odáig, hogy szereti a mustáros kolbászt, vagy pedig nem. Mert sokkal könnyebb így azonosulni vele.

Ez az a pont, amikor a pedagógusok arra jutottak, hogy amikor megpróbáljuk bemutatni a holokausztot, és ezen belül is a cigány holokausztot, ha van rá lehetőség, vegyünk elő egy konkrét személyt, és az ő sorsát mutassuk be, mert így a gyermek sokkal könnyebben megérti, hogy itt nem számokról beszélünk, ez nem matek. Ne azt mondjuk, hogy innen elvittek 300 embert, hanem említsük meg, hogy itt élt Lakatos József. Ebben a házban élt, 43 éves volt, szerette a kislányát, őt vitték el, őt ölték meg, arca van, foglalkozása van, gondolatai voltak. És ez már személyes tapasztalat is, hogy abban a pillanatban, hogyha be tudok mutatni egy idézőjelben „hőst”, akivel a gyermek azonosulni tud, akinek bele tud nézni a szemébe legalább

a fotón, abban a pillanatban teljesen máshogy látja ezt a dolgot, és sokkal jobban megérti, hogy miről beszélünk. Sokkal könnyebb azt megérteni, hogy 300 Lakatos Józsefet öltek meg, mint 300 embert, és ez a módszertan nagyon-nagyon jól működött. Persze ennek is megvannak a korlátai. Nem biztos, hogy van nekem fotóm erről a cigány emberről, aki a holokausztban meghalt, mert elhurcolták. Nem biztos, de ha van, akkor használjam föl.

A másik ilyen dolog, amit így elő lehet vezetni ezzel kapcsolatban, az pedig az, hogy ha van rá lehetőség, egy helyi embert mutassunk be. Megint Dupcsik Csabát idézném erről a kérdésről: „Áldozatok százazreiről, millióiról írni ijesztően »könnyű«, miközben a gyilkosságokat néhány mondat absztrakcióvá, személytelen adattá változtatja. Meg kell értetni a diákokkal, hogy egyedi és megismételhetetlen életek találkoztak a holokauszt eseményei során, hogy hozzájuk és a környezetükben élőkhez hasonló emberek találták magukat egyszer csak abban a helyzetben, hogy meg akarták őket ölni.” Tehát a személyes sors lehetőséget, egy utat nyit ahhoz, hogy a megértés határai táguljanak, és ebben tud segíteni a helyi történetek fontossága. Ha tehát tudjuk azt, hogy egy konkrét településen elhurcoltak és megölték cigány embereket, akkor mutassuk meg a házat, ahol éltek, vagy legalábbis a falu szélén azt a területet, ahol valahol laktak: itt éltek, innen indultak el. Ebbe az iskolába járt a kislánya. Itt a piacon árulta az állatokat, vagy a veteményt vagy bármit. Itt a vasútállomáson vagonírozták be.

Tehát van egy ilyen módszertan, ami a zsidó holokauszt kapcsán került elő: a botlókövek. Szerintem mindenki találkozott már azzal, amikor egy-egy olyan ház elé, ahonnan zsidó embereket elhurcoltak, letesznek egy ilyen kis rézkockát, és rá van írva a neve, a foglalkozása meg az életkora. Csak annyi van ott, hogy Weisz Ármin, 12 éves tanuló. Az ember tényleg botlik benne egy picit, nem esik el, de odanéz, és felfigyel rá, hogy itt egy ember élt, akinek így ért véget az élete, egy gonosz akarat jóvoltából. Jóvoltából? Dehogyan jóvoltából, a rosszindulatából. És ugyanezt meg lehetne csinálni ugyanígy, hogy ha a gyerek egy adott településen tudja, hogy ez az a ház, ez a községháza, ez a vasútállomás, megint sokkal személyesebbé válik a történet. Sokkal könnyebben tud azonosulni az egykor megtörténteikkel, sokkal jobban tudja átérezni az áldozatok fájdalmát, sokkal jobban meg tudja érteni a történetnek a mélységét.

Amit nagyon fontos hangoztatni, hogy nagyon sokszor futok bele abba a hibába, hogy az áldozatokat úgy mutatják be, hogy mindig a kiemelkedő személyiségeket veszik elő: kiemelkedő zenész, kiemelkedő mérnök. A holokausztnak az egyik legnagyobb borzalma, hogy az áldozatnak nem kellett semmiben kiemelkedőnek lenni. A leghétköznapiabb emberekre sújtottak le, a leghétköznapiabb embereket vitték el és ölték meg, pontosan azért, ami elhangzott a beszédekben is: azért, ami, tehát amiről nem tehet, aminek született. Nem azért, mert csinált valamit, nem azért, mert mondott valamit, nem azért, mert alkotott valamit, hanem azért, mert van, a pusztasága miatt. Ezt nem lehet elégszer hangoztatni, hogy ne mérlegeljük az áldozatoknak a tevékenységét. Ne mondjuk azt, hogy nagyobb áldozat, ha egy kiemelkedő mérnök, vagy egy nagyszerű író pusztult el, mint hogyha a városszéli cigány ember pusztult el! Mindenki egyenlő a halálban, mindenki. Ezt egy másodpercig ne felejtjük el, amikor erről beszélünk!

Van még egy nagyon fontos dolog, ami szerintem az egyik legnehezebb, hogy hogyan találjuk ezt a dolgot. Az, hogy eljutottunk a holokausztig, az előbb elhangzott egy folyamat. Ez elindul valamikor az első világháború után újraéledő Európában, annak a nacionalista, rasszista légkörében. Megszületnek a kirekesztő törvények, nemcsak a cigányság ellenében, hanem a zsidóság ellenében is. Ugyanakkor azonban az a fajta megközelítés, hogy ennek az egésznek a gyökere már valahol a középkorban elindul, amikor már akkor voltak zsidóság elleni pogromok. Tudjuk azt, hogy a cigányságot hány hátrányos megkülönböztető törvénnyel sújtották. Bana József barátom, a győri levéltár igazgatója mondta mindig, hogy a vándorló szekeres cigányoknak Győr vármegye két dolgot tiltott meg: hogy letelepedjenek, meg hogy vándoroljanak. Minden más szabad volt nekik, de ezért a kettőért büntették őket. Tehát érezzük ennek a súlyát, hogy „Nem akarom, hogy itt legyetek!” Ez erről szólt és semmi másról. Ennek ellenére ne essünk bele abba a hibába, hogy a holokausztot úgy tárgyaljuk, mintha az egy természetes dolog volna! Nem természetes dolog. Ez nem történés, ez döntés, mint ahogy az is döntés, ha elutasítom. Tehát választanom kell: igen vagy nem. Nem vezethetem fel úgy, hogy hát igen, ez előbb-utóbb be kellett, hogy következzen, időről időre ilyen van. Nem, ilyen nincs időről időre, nem kellett, hogy bekövetkezzen! Ez döntés volt. Megint Dupcsikot idézve: „A kontextus tehát, amelybe a roma Holokausztot helyezni kell, az nem a cigányság története (nem mintha az nem lenne tanításra érdemes, éppen ellenkezőleg, csak nem a holokauszt kapcsán kell tárgyalni), hanem a második világháború alatti európai népiirtások kontextusa.” Tehát azt megértetni, hogy ez a rettenetes gonosz hatalom, ez a náci fasiszta hatalom, ez mindenkire lesújtott, aki az útjában állt, mindenkire. Lesújtott arra a német arisztokráciára, amelyik nem támogatta, lesújtott a polgárságra, a kommunistákra, a szociáldemokratákra, a homoszexuálisokra – csak hogy mondjak egy aktuális példát is –, és lesújtott a cigányságra is. Nem a cigányság tette fel a kezét. Nem ők harcolták ki maguknak, hogy ez történjen velük, hanem mint egy kaszálógép, úgy kerültek ők is ebbe a rettenetes darálóba, és ilyen módon részei a nagy egész történetének. És ez egy olyan törés, amelyik bármilyen nemzet, bármilyen népcsoport, bármilyen társadalmi kisebbség történetében nem természetes része a történetüknek. Nem lett volna szabad, hogy megtörténjen. Ez az egyik legfontosabb dolog, amit hangoztatni kell, és nincs semmiféle józan magyarázata, elfogadható logikája annak a nyers zsigeri gyűlöletnek, ami arról szól, hogy elpusztítom azt, aki nekem nem szimpatikus. Pont. Ebben azt gondolom, hogy zéró tolerancia. Nincs miről beszélni.

Végül egy dologra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a történelmet nagyon sokszor úgy tanítják, hogy csaták sorozata: csata, béke, újabb háború, satöbbi. Na de hát a történelem nagy része nem csatákból állt, hanem a békés együttélésből állt. A történelem nagy része nem konfliktusokból állt. Lehet arról beszélni, hogy Erdélyben van román-magyar konfliktus, északon van csehszlovák-magyar konfliktus, de hát a történelem nagy része arról szólt, hogy békésen együtt éltünk. A 19. században lehet, hogy megszületett az az eszme, hogy nemzetállamokat alkossunk Közép-Kelet-Európában, de ez nonszensz. Itt soha nem létezett nemzetállam, soha. Mindig is egy vegyes lakosságú területen éltünk, egy multikulturális környezetben. Tudjuk is, hogy ez hova vezetett. De azt megértetni, hogy alapvetően a különféle népek, nemzetiségek az életük nagy részét békében élték le egymás mellett.

Vegyük itt Békés megye példáját. Ebben a vármegyében, vagy megyében, itt éltek és élnek románok, cigányok, németek, szlovákok, magyarok. Sőt, néhány más nemzetiség képviselői is.

Ha leírjuk Békés megye történetét mondjuk a 18. század elejétől, amikor a szlovákság betelepül ide északról, a Felföldről, onnantól kezdve nem lehet úgy leírni Békés megye történetét, hogy kizárólag konfliktusok sorával írjuk le. A konfliktusok a kivételek. Ezek közül a legrettenetesebb, a legszörnyűbb a holokauszt ilyen értelemben. De ha nem hangoztatjuk azt, hogy igenis békésen éltünk egymás mellett, és ez a harmónia tört meg, ez a harmónia borult föl, akkor azt sugalljuk óhatatlanul a gyermeknek, hogy természetesek ezek a konfliktusok. Megint mondom, nem természetesek, ez döntés. Én döntöttem el, hogy normálisan akarok-e élni a másik emberrel vagy nem. Én döntöttem el, hogy megadom-e az esélyt a másiknak, és ő is eldönti, hogy megadja-e nekem, hogy kezdet tudunk fogni annak ellenére, hogy esetleg más a vallásunk, más a hitünk, más a bőrszínünk, más a világnézetünk. Ez döntés, ez semmi más. És ezt nagyon fontos hangoztatni, hogy lássuk azt, hogy ezt a békés együttélést, ezt törte meg rettenetes erővel a holokauszt, de nem természetes, hogy ez így volt, és nem ez a hétköznapiok historikuma. A hétköznapiok historikuma az, hogy együtt élünk, úgy, ahogy most itt vagyunk együtt a teremben. Nem egymás ellen, egymás mellett. Mert mi így döntöttünk, ugye? Rajtunk múlik.

Ha összegezni akarom az egészet, akkor a következőt tudom mondani, hogy még egy nagyon fontos dolgot meg kell értetni. Itt említettem, hogy sokan távolságtartással kezelik a cigány holokausztot. Van, aki még a zsidó holokausztot is, mondván, hogy ez a zsidók ügye. Nem. Ott kezdődik, hogy embereket öltek meg. Tehát akkor ez a cigányság tragédiája, Magyarországon belül a magyarság tragédiája, és az emberiség tragédiája. Az, ami itt a cigánysággal történt 1944-ben, meg még '45-ben is, az, ha magyarországi viszonylatba tekintem, Magyarország tragédiája. Erre mondta egyszer egy kollégám, Kaposvár városára tekintve, hogy nézd meg, itt van ez a város, Kaposvár Somogy megye közepén van, nagybirtokos megye volt mindig, Széchenyieknek, Festeticseknek voltak ott birtokaik. A lakosság nagy többsége az jobbágyok leszármazottja, és itt Kaposváron volt két nagyon komoly polgári réteg. A zsidóság, meg a svábok. A zsidóságot kiirtották '44-45-ben, ekkora lyukat ütve a kaposvári polgári fejlődésen, majd pedig elhurcolták a svábokat onnan, hogy ők csinálták ezt, és ezzel kivágták a másik hatalmas szálfát, amelyik annak a megyének a polgárságát ilyen erővel tartotta. Tehát nem a svábok tragédiája csak – idézőjelbe téve a „csak”-ot –, nem a zsidók tragédiája, nem csak a cigányság tragédiája, hanem tragédiája a településnek, a megyének, az országnak, Európának és az emberiségnek. Tehát megint csak kontextusba helyezve szabad és kell ezt elővezetni. És itt is ismételtelen hangoztatni, hogy megborult ez a fajta egyensúly, ami egyébként fönnáll, és azt gondolom, hogy most is fönnáll.

Zárás gyanánt egyetlen gondolat Weöres Sándortól. Ő mondta azt, hogy ha valamelyik nemzet úgy dönt, hogy megpróbálja magát a többi fölé helyezni, akkor két dolog válhat belőle: vagy csörgősipkás bohóc, vagy hóhér. És tényleg így van, vagy a kettő együtt, mert a kettő nem zárja ki egymást. Amikor előkerülnek az ilyen eszmék, hogy valaki azt gondolja, hogy különb, mint a többi, ab ovo – eredendően, nem a képességei, nem a teljesítménye alapján, hanem MERT Ő különb, akkor az magában hordozza ezeket a retteneteket. Itt is ez történt, mert aki azt gondolja magáról, hogy ő különb, akkor valóban, ahogy az előbb elhangzott, az előbb-utóbb megjelenik a hétköznapi beszédben, aztán megjelenik a törvényekben, aztán megjelenik a gyakorlatban, és végül maga az állam áll ebbe bele. Ne hagyjuk! Ez ennyire egyszerű és ennyire bonyolult.

Én nagyon szépen köszönöm a figyelmet. Még egyszer szeretném megköszönni, hogy itt lehettem. Egy történésznek számos feladata van, de azt gondolom, hogy egy ilyen dologról megemlékezni az egyik legfontosabb feladat, úgyhogy megtisztelő, hogy itt lehettem önökkel. Köszönöm szépen.